

Tyg överallt

Nordiska museet

Tyg överallt

FATABUREN

2002

Nordiska museets och Skansens årsbok 2002

Tyg överallt

NORDISKA MUSEET

Fataburen 2002
Nordiska museets Förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör CHRISTINA WESTERGREN
Bildredaktör och fotograf om inte annat anges BIRGIT BRÄNVALL
I redaktionen BERIT ELDDVIK och DAN WALDETOFT
Omslag och grafisk form LENA EKLUND
Omslagsbilder foto Birgit Brånvall och Karl Heinz Hernried i
Nordiska museet
För- och eftersättsblad foto Carl Wenngren i Norrköpings stadsmuseum
och Harald Olsson i Alingsås museum
Tryckt hos Fälth & Hässler, Värnamo 2002
ISSN 0348 971 X
ISBN 91 7108 483 5

Förnyelse av linneskåpet

ERIS ERLANDSSON

Foto i Nordiska museets
arkiv.

Nordiska museet har sedan 1984 en filial cirka fem kilometer norr om Sandviken i Gästrikland. Det är Textilmuseet i Högbo som rymmer Hedvig Ulfsparrés textilsamling på ca 7000 föremål. Under mitten av 1900-talet var den känd som Nordens största privata textilsamling.

Hedvig Ulfsparré föddes 1877 i Helsingborg. Hon utbildade sig till sjuksköterska inom Röda korset men blev själv sjuk och ordinerades luftombyte. En läkarbekant introducerade henne till Per Eriksson som var konvalescent efter en operation och ordnade så att hon fick komma till Hofors för att sköta om honom. Per Eriksson var en skicklig affärsman, på sin tid känd för att sätta fallfärdiga företag på fötter. År 1889 hade han tillkallats för att rädda det krisdrabbade Hofors bruk. Per Eriksson var skild och han gifte aldrig om sig. Hofors herrgård var därför i stort behov av en husfru och värdinna. Tjänsten erbjöds Hedvig Ulfsparré och hon kom att bli kvar under återstoden av hans liv.

Det låg i Per Erikssons intresse att Hofors herrgård inreddes representativt och efter moderna principer. Han var väl medveten om de

Överlakan ursprungligen avsett som underlakan med näversöm från Övre Hälsinglands Hemslöjdsförening.

nya strömningarna inom konst och konsthantverk. Per Eriksson hade t.ex. redan innan Hedvig Ulfsparres inträde prenumererat på den engelska tidskriften *The Studio* som spred Arts and Crafts-rörelsens idéer långt utanför Englands gränser. I Hedvig Ulfsparres arbetsuppgifter ingick att ansvara för inredningen och Per Eriksson som var en mycket förmögen man kunde ge henne i det närmaste fria händer att köpa in vackra ting till herrgårdens försköning. Snart fyllde Hedvig Ulfsparre hemmet med antikviteter och framför allt nyare konstslöjd och hemslöjd. I samband med att herrgården skulle renoveras omkring år 1910 anlätades Thyra Grafströms ateljé vid NK i Stockholm. Därifrån inköptes gardiner, möbeltyger, dukar, mattor och andra inredningstyger komponerade av dåtidens kända textilkonstnärer.

Hedvig Ulfsparre drogs snart med i hemslöjdsrörelsen och var en av stiftarna av Gästriklands hemslöjdsförening år 1912. Hon engage-

rade sig starkt i hemslöjdsföreningen som styrelsemedlem och som ombud mellan traktens slöjdare och hemslöjdsföreningens butik i Gävle. Hon deltog i arbetet med bl.a. slöjdinventeringar och utställningar. Genom sina inköp kom hon att få stor ekonomisk betydelse för många hemslöjdsföreningar i landet och hennes samling är den främsta dokumentationen som finns av hemslöjdsrörelsens produktion under 1900-talets första hälft. De flesta landskap finns representerade men vissa, som Gästrikland, Hälsingland, Skåne, Jämtland och Dalarna, blev mer gynnade av inköp än andra. Nästan alla textila tekniker som förekommit i Sverige är företrädde. Här finns broderier, pinnspetsar och slarvtjäll från Gästrikland, knypplade spetsar, rölskan, flamsk och krabbasnår från Skåne, damast från Värmland och Hälsingland, hattspetsar från Dalarna, sprängning från Jämtland, för att bara nämna några få.

Hedvig Ulfsparré var särskilt mån om spetsarna. Hon skaffade knypplade spetsar från olika hemslöjdsföreningar och Vadstena knyppelskola och sydda spetsar komponerade av Hilda Starck-Lilienberg. Mest känd är Flora Suecica-kragen i spetssöm från 1914. Dessutom köpte hon ett femtiotal verk av textilkonstnärinnan Märta Måås-Fjetterström, mest känd för sina konstnärligt högt stående mattor och gobelänger. Gobelängväven Enhörningen i skogen förvärvade Per Eriksson i mitten av 1920-talet. På Textilmuseet finns också draperier, dukar, kuddar och sängöverkast som representerar en annan, idag mindre känd sida av hennes verksamhet.

Efter Per Erikssons död 1928 flyttade Hedvig Ulfsparré till Kungsgårdens herrgård som hon ärvde tillsammans med lösöret från Hofors herrgård. Per Eriksson lämnade efter sig fem miljoner kronor till två av honom stiftade fonder. Hedvig Ulfsparré dog 1963. Huvudtestamentstagare var Stiftelsen Brukspatronen Per Erikssons

Handvävda örngott med trensade hålsömmar, troligen ►
från Ångermanlands Hemslöjdsförening.

Gästriklandsfond som 1974 överlämnade samlingarna av konst, konsthantverk och möbler till Gävle museum. Den stora textilsamlingen donerades samtidigt till Nordiska museet. Sedan början av 1980-talet finns samlingen på Textilmuseet i Högbo. Sandvikens kommun bidrar med lokalerna. Museet drivs av Nordiska museet med bidrag från Gästriklandsfonden.

Sänglinnet på Hofors herrgård

Sänglinnet i Hedvig Ulfsparresamlingen representerar en exklusiv variant av en nu försvunnen bäddkultur. På Hofors herrgård bäddades det med underlakan, överlakan, en stor kudde med örngott och överst en mindre kudde, allt i vitt linne. De olika delarna skulle ha matchande broderier, ibland också handknypplade spetsar. Alltsammans var i regel handsytt, även fällarna på underlakanen. Örngotten med hålsömmar var mestadels av den modell som Gertrud Ingers kallar spegelörngott. De stängdes vanligen med knytband av linne som veckades med krustång efter varje tvätt. Hålsömmen följde innerkanten på den mycket breda fällen.

Bruket av linnelakan förekom i högreståndskretsar redan under 1500-talet. Under 1700-talet blev det vanligt även i borgerliga hus-håll för att sedan sprida sig till allmogen, i början ofta som en dyrbar statussymbol som det inte skulle sovas i till vardags. Först i början av 1900-talet slog överlakanen helt igenom hos majoriteten av Sveriges befolkning. Ett vackert och välförsett linneförråd av god och hållbar kvalitet var något som varje husmoder skulle vara stolt över fram till mitten av 1900-talet. Det vårdades väl och behandlades som den värdesak det faktiskt var. Idag bäddas det med underlakan, påslakan och örngott med matchande färger och mönster. Det här sättet att bädda slog igenom i Sverige under 1960-talet.

I högreståndskretsar förekom det att man numrerade sitt linne. Det kunde underlätta räkningen när det lämnades till tvätt och linnet

kunde slitas jämnare om det användes i nummerföljd. Hedvig Ulfsparre försåg åtminstone det praktfullare sänglinnet med numrer-
ring. Underlakan, överlakan och de båda örngotten med matchande
mönster som skulle höra samman i sängen fick en gemensam siffra
samt en siffra som angav det totala antalet lakan eller örngott av
samma sort. Till dubbelsängarna var de ofta parvis lika så att nr 1
och 2 osv. hade samma mönster. Från 1914 finns fyra örngott och ett
underlakan samt flera prover från utslitna lakan och örngott bevara-
de som är märkta på det här viset. Av märkningen framgår att det
har varit 12 par från början. Alla är sydda på samma sätt med trensa-
de hålsömmar kantade längs båda sidorna med s.k. stolphålsömmar,
varav den ena fäster den breda fällen. Här ser man för första gången
det »bomärke« i vit korssöm som kom att användas till flera lakan
med Per Erikssons initialer. Det är en »armförsedd« åttkantig figur
inuti vilket initialerna, årtal och eventuell numrer-
ing sytts. Motivet hämtades från en korssömsmärkning på en brudsärk från Torsåker.

Att sänglinnet var mycket betydelsefullt för Hedvig Ulfsparre för-
står man av att så stor andel av brevväxlingen ägnades åt anskaffan-
det. Hon ställde flera gånger ut hushållets praktfulla lakan och ör-
ngott med hålsömmar, spetsar eller näversöm. Genom Hedvig
Ulfsparres brev, brevkopieböcker, kvitterade räkningar, tidningsklipp
och utställningshandlingar i Textilmuseets arkiv kan man följa inkö-
pen till hushållet.

Maskin- och handvävt tyg till lakan och örngott köpte Hedvig
Ulfsparre och Per Eriksson såväl direkt från fabriker och väverskor
som genom ateljéer och hemslöjdsföreningar. Sömnadsbeställning-
arna gick ibland direkt till slöjdaren. År 1909 betalade Hedvig Ulf-
sparre en sömmerska 7:50 i sylön för 12 lakan. Som jämförelse kun-
de dagsförtjänsten år 1910 vara 1:60 för en lågavlönad kvinnlig
industriarbetare. Under åren 1911–1913 köpte Hedvig Ulfsparre tyg
för sammanlagt 404:60 från Helsinglands Linneväfveri P E Wik-
lander i Hudiksvall. Dessa omvandlades sedan till hålsömsförsedda

Lakan och örngott från
Malmöhus läns hem-
slöjdsförening inköpta
1919 och 1923.

lakan och örngott av fru Siri Nordling som erhöll sammanlagt 248:69 i sylön.

Även under den rådande materialbristen åren 1917 och 1918 köper Hedvig Ulfsparre linnetyg till lakan, det mesta handvävt. Hedvig Ulfsparres och Per Erikssons filantropiska intresse påverkade många inköp. Sommaren 1917 fick Hedvig Ulfsparre ett brev från en kvinna i Uppsala med erbjudande att köpa två par av hennes egenhändigt vävda och sydda linnelakan. »O hvad jag blefve tacksam om Ni skul-

le vilja köpa dem. Jag säljer dem af verkligt behof i denna svåra tid.«
I kontraboken ser vi att hon fick 10 kr mer än de 50 kr hon begärde
för båda paren.

Under första halvan av 1920-talet beställde Hedvig Ulfsparre flera
olika uppsättningar från Ångermanlands hemslöjdsförening som var
känd för sitt vackra sidenglänsande linne. Det skulle vara såväl hel-
som halvlinne, tuskaft och kypert. Tillgången på det många gånger
handspunna och handvävda linnet var begränsad och man fick ofta
vänta på nästa års vävar för att kunna göra klart. Väverskorna var in-
te heller intresserade av att väva bredare än 90 cm. För att få tillräck-
lig bredd sammansyddes två våder stad mot stad med små stygn. Till
de trensade hålsömmarna på ångermanlandslakanen valde Hedvig
Ulfsparre mönster delvis efter sin mormors brudörngott och brud-
näsduk.

Örngott från Malmöhus
läns hemslöjdsförening
inköpta 1925.

Sömmar som tål att synas

År 1926 ställde Hedvig Ulfsparre ut textilsamlingen till förmån för Röda korset. Bland det utställda fanns många lakan och örngott ur herrgårdens linneförråd däribland några med »Helsingenäfersöm«. Dubbel utdragsöm eller näversöm hade förekommit i Hälsingland på lakan och på kuddhuvor. Efter 1860-talet föll tekniken i glömska men återupptogs i början av 1890-talet av Augusta Gripenberg. Hedvig Ulfsparre ägde redan lakan med breda näversömsbårder sydda av Augusta Gripenberg då hon 1920 och 1921 beställde två uppsättningar sänglinne om sex par vardera, den ena med näversöm från Övre Hälsinglands Hemslöjdsförening. En av uppsättningarna skulle på förslag av Stina Rodenstam vävas av handspunnet garn: »Vår bästa väfstol arbetar bra och min bästa gamla väfverska har lovat ta den. Vi väfva dubbel väf som i säckar och blir det något hopp i vikningen så ta vi de bitarna till örngott.« När lakanen anlände i augusti 1922 var även fyra av underlakanen sydda med näversöm. Till Stina Rodenstam skrev Hedvig Ulfsparre: »Nu tycka vi att det är skada att ingen som bor på dem, får se hur fint den ligger, så vi ha kommit överens om att använda dem till öfverlakan.« Hedvig Ulfsparre kompletterade beställningen till ett fullt dussin överlakan och örngott med näversöm och underlakan med ett enkelt gallermonster.

Av överlakanen finns numera bara två kvar med 2 cm breda bårder i näversöm och ett underlakan fällt med en 4 mm bred dubbel utdragsöm med ett enkelt gallermonster. De bevarade överlakanen var från början tänkta som underlakan. Märkningen består av ett hjärta i vit korssöm, den här gången med Hedvig Ulfsparres båda initialer och årtalet 1922. Av numreringen ser vi att det verkligen har funnits 12 par lakan med näversöm.

rådde en besvärlig depression vid 1920-talets början var man vid väveriet kanske angelägen om Hedvig Ulfsparres beställning på tre hela stycken à 45 meter. För att klara hennes önskemål om kvalitet och bredd måste Wiklander skicka efter delar från utlandet och bygga om maskinerna. Leveransen tog tid. Det beställda tyget levererades till Hofors först under försommaren 1921. Ungefär samtidigt fick Hedvig Ulfsparre ett förslag att avsluta det hela med skånsk knypplad spets. »Detta blir ju utmärkt ståligt« skriver Hedvig Ulfsparre, men tvekar: »Endast ett aber finnes, och det är kostnaden. Jag hörde i förra veckan i H-borg, hur knyppel:lönerna stigit. Det är ju knypplerskorna väl unnadt, men – dyrt blir det!« Hedvig Ulfsparre gick dock med på förslaget men ville ändra valet av hålsömsmönster: »Jag föreslår nu, att Fröken Schmidt gör nya förslag med sammanhörande spets och hålsöm. En sådan sak, som detta, tror jag inte man kommer att göra mer än en gång, och då är det väl skäl fundera ut det riktigt vackert och gediget och med täta spetsar, ty de glesa, lätta som jag ofta sett sista tiden, tror jag inte bli så hållbara i kanten på sänglinne, som de gamla voro.«

Det var kanske den rådande samhällsutvecklingen som låg bakom raderna »så att det vore bra, om vi nu kunde klarat upp, hur det skall bli, så att det hela kunde sys färdigt, i år. Under nästa år kanske ingen i detta landet få råd göra, hvad den önskar i alla möjliga afseenden.« Helt färdigt blev det ändå inte förrän 1923. På en räkning från 31/12 1923 är kostnaden enbart för sömnad och knypplade spetsar på 2 par lakan 478:50 (motsvarar 10 474:75 år 2000). Här använde man igen det åttkantiga »bomärket«. Hålsömmarna är sydda med enkel trädning s.k. stoppsömmar. De har olika bredd och mönster liksom spetsarna men alltid två par lika. På örngottet som är av spegelmodell följer hålsömmarna fällen och bildar en fyrkant. Baksidans fäll är sydd med stolphålsöm. Spetsarna är fastsydda vid lakans övre kant och runt kanterna på örngottet.

Av det tyg som fanns kvar från Helsinglands Linneväfveri sydde

Hemslöjden i Malmö två nya lakansätt. Den här gången hade Hedvig Ulfsparre själv skissat hur hon ville att örngotten skulle se ut. De är sydda i ett helt stycke och är knäppta upptill på baksidan med sydda knappar monterade på ett löst linneband. Sidorna är ihopsydda med en variant av den lösa länksömmen, en langettvariant som Hedvig Ulfsparre tycktes föredra på örngott. Den nästan 9 cm (på lakanet 10 cm) breda hålsömmen längs båda sidorna på det stora örngottet består av breda bårder i stoppad hålsöm med bl.a. stjärnor, tulpaner och hjärtan. Mellan dessa och längs hela fällen på baksidan finns smalare utdragssömmar. Hedvig Ulfsparre bad hemslöjden »märka dem samtidigt med det sedvanliga bomärket samt E 1925 I på det första sättet och II på det andra, men ej med någon numrering under 8:kanten, ty jag vet ju ännu ej om vi komma att göra några fler.« Det blev inga fler i den serien men Hedvig Ulfsparre lät dock sy upp 24 örngott av enklare slag.

Detta är bara en bråkdel av sänglinnet som finns eller funnits i Hedvig Ulfsparres samling. Det gjordes fler inköp från många hemslöjdsföreningar, däribland Gästriklands hemslöjdsförening. I samlingen finns lakan och örngott med knypplade spetsar och broderier i rosa och blått från Blekinge och det har funnits lakan med knypplade dalspetsar från Otilia Adelborg. Det finns även slitna vita linnepåslakan köpta innan påslakanen slog igenom i Sverige.

ERIS ERLANDSSON är intendent vid Textilmuseet i Högbö. I samarbete med övrig personal har hon byggt upp Textilmuseets fasta utställning och presenterat samlingarna i en rad tillfälliga utställningar, bl.a. Återbruk och Spetsar.